

15. Hammer-Purgstall J. Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft, aus türkischen Quellen zusammengetragen. Wien : K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856. 278 s. URL: <https://ia802308.us.archive.org/14/items/geschichtederch01purgoog/geschichtederch01purgoog.pdf> (дата останнього звернення: 02.04.2016).

16. Rustemov O. Kırım Türklerinin Edebî Dil Gelenekleri: Kırım Hanı Bora Gazi Giray'ın Şiir ve Mektupları Üzerine YRD. DOÇ. DR. OLEG RUSTEMOV. *Söylem*. Aralık 2017. 2/2. S. 348–361. URL: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/383759> (Accessed: 21.08.2019).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-31>

Федчук О. Б.

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

РОЛЬ ГАЗИ Ш ГЕРАЯ В ІСТОРІЇ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

На межі XVII–XVIII ст. Кримське ханство перебувало в кризовому стані. Апофеозом кризи стала боротьба за владу між синами Селіма Герая. Одним з найяскравіших учасників боротьби був Гази Ш Герай.

На жаль, дитячі роки життя Гази Герая не відображені в джерелах. Відомо, що ханзаде подорослішав рано, оскільки в десятирічному віці (після загибелі Алі Герая) його призначили першим сераскером Буджаку. Він мусив завойовувати авторитет воюючи з австрійцями, поляками і московитами. В цей час Гази Герай долучився до ординської (патріотичної) партії ханату. Першопочатково він мав приязні відносини з її очільником та своїм старшим братом Девлетом Гераєм і ворогував з іншим братом – османофілом Шехбазом Гераєм [10, с. 78; 9, с. 669]. На думку Рашида Гази Герай був «хороброю, але нерозсудливою людиною» [11, с. 596]. Вплив Селіма Герая стримував його дітей від відкритої ворожнечі, але після відречення хана сімейні конфлікти спалахнули з новою силою.

Під впливом Мустафи II Девлет II Герай призначив калгою Шехбаза Герая, а щоб укріпити позиції патріотичної партії надав Гази Гераю титул нуреддіна. На обидві посади за старшинством претендував інший їхній брат Саадет Герай, а Карловицьку мирну угоду не сприйняла радикальна частина патріотів. Тому, в 1698 р. нуреддін і його молодші брати Каплан

Герай та Менглі Герай очолили чапул на Поділля, але під Підгайцями їх розбив Ф. Потоцький. Проте, Стамбул почав тиснути на Девлета II Герая і той змусив родичів повернути полякам награване майно [8, с. 264–265; 10, с. 92]. Так, для нуреддіна хан перетворився на ворога якого було потрібно відсторонити від влади. Наступного року Шехбаза Герая вбили під час візиту до Беслене, а нуреддін звинуватив Саадета Герая в організації вбивства. Разом з цим, інтриги проти ханзаде плів екс-візир Мердан Алі-ага, який прагнув привести свого племінника Каплана Герая до влади і розглядав Гази Герая як тимчасового союзника. Своєю чергою, хан наказав трьом братам прибути на суд, а потім рушити в похід на бесленейців. Надмірна ініціативність володаря не влаштувала Ширінів і вони повідомили Гази Гераю, що хан ніби то хоче його вбити. У 1700 р. нуреддін втік до Буджаку та підняв “qazaq sıqmaq” проти брата [8, с. 268–271]. Він заручився підтримкою Мансурів, Ширінів, Бекмірз, Урак-Мамаків та знаті Єдисану і зібрав 20 тис. нукерів. Коли на сторону повсталих перейшли Каплан Герай і Менглі Герай виникла загроза детронізації Девлета II Герая. Але, замість того, щоб вирушити на Бахчисарай – інсургенти вмовляли османців впустити їх за Дунай і віддати брата Селіму Гераю. Це дозволило ханові виграти час, витіснити противників до Речі Посполитої і розгромити їх в битві на Березині [10, с. 92; 8, с. 72].

Поведінка Гази Герая може здатись згубною для державницьких інтересів. Спершу він просив султана повторно інтронізувати Селіма Герая. Після цього намовляв буджакців відмежуватися від ханату і перекочувати на Балкани. А коли османці відмовили норолливому ханзаде – той звернувся до Августа II і Петра з пропозицією визнати їхній сюзеренітет та перекочувати до їх володінь. При чому, якщо московити (не воліючи воювати на кілька фронтів в умовах Північної війни) проігнорували Гази Герая – то поляки завербували на службу кількесот буджакців для боротьби з С. Самусем і С. Палієм [9, с. 670–672; 7, с. 494–495; 3]. Однак, такі дії відповідали парадигмі політичної традиції Кримського ханства. Так, ще у XV ст. Менглі Герай висловлював бажання переселити підданих до пониззя Дніпра (залишивши півострів як пустку) [5, с. 105–112, 178, 152–153, 193]. Для Гази Герая, як для члена ординської партії земля також не була головною цінністю, а формальне визнання іноземного сюзеренітету не могло нівелювати універсального статусу Гераїв як Чингізгідів. Щоправда, після серії реформ у Росії архаїчні ординські мітологєми не могли конкурувати з тамтешнім імперським проєктом. А епізоди переходу на службу головному ворогові кримців (якими б мотивами вони не супроводжувалась) згубно впливали на національну консолідацію.

Після розгрому Гази Герай відмовився приймати умови амністії та втік до Чигирин. За наказом Петра – ханзаде вигнали з Гетьманщини і той подався до Едірне, де його заарештували й відправили на Родос. Цікаво, що екс-нуреддін не підтримував Каплана Герая коли той намовляв батька проти Девлета II Герая (хоча мав з цього зиск). Однак, навіть після повторної інтронізації Селіма Герая він не став миритись зі старшими братами та далі перебував на острові. Лише по смерті Селіма Герая Ахмед III (попри бажання Курултаю) надав Гази Гераю брат в обхід старших братів (які мали конфлікти з османцями) [8, с. 302].

За роки перебування Гази III Герая на засланні політична ситуація в Криму сильно змінилась. Противники Карловицької й Константинопольської угоди тепер консолідувались довкола Девлета II Герая (жив у Беслене) і сприймали нового хана як капітулянта і виконавця волі Стамбулу. Османфіли пригадували правителю його загравання з іноземцями. Щоб не позбутися трону Гази III Герай, мусив зберігати баланс між різними партіями, інтересами карачі-беїв, капикулу та улемів, а також намагались догодити Стамбулу. Тому, хан знову позбавив влади Мердана Алі і призначив на його місце капикулу Мустафу-агу. Щоб заспокоїти османфілів він зробив калгою Каплана Герая, а нуреддіном Менглі Герая. Для заспокоєння кримців хан готував грандіозний похід на Росію (а противників серед османських візирів планував підкупити). Володар листувався зі Станіславом Лещинським (а через його людей з Карлом XII) щодо союзу проти Петра і намагався схилити на свій бік І. Мазепу (пізніше цю тактику застосує Девлет II Герай). Також, він комунікував з Людовіком XIV [10, с. 100; 4; 1, с. 100; 2; 12, с. 428]. Загалом, перші 2 роки правління Гази III Герая кримці жили стабільним життям (особливо, на фоні сусідів які переживали жахи Північної війни). Володар мав репутацію дуже щедрої людини, яка подарувала своєму слугі Хасану кількасот рабів у відповідь на його скаргу про бідність [10, с. 100–101]. Знаковою подією цих років стало відкриття єзуїтської місії в Бахчисараї на чолі з К. Дюбаном і Ф. Ферраном. Звісно, це відбулося не без протекції Ахмеда III, але сам факт свідчить про високу віротерпимість Гази III Герая (чий придворним лікарем був французький єзуїт). Єзуїтам дозволялось проводити прозелітичну діяльність серед кримських християн і публічно справляти свої обряди [12, с. 429–430, 6, с. 36].

Але, згодом правителя почали переслідувати невдачі. Кримці і ногайці спустошували Росію та Гетьманщину без згоди з ханом, Петро скаржився на Гази III Герая до Стамбулу, а той забороняв нукерам ходити в чапули. Після того, як похід Менглі Герая на Кабарду закінчився невдачею, а півострів спустошила епідемія чуми – буджакці знову вирішили від'єднатись від Бахчисараю. Хан скликав Курултай,

його учасники надали Буджаку незалежність (вибивши з-під ніг кочовиків їх козир з шантажем щодо переселення) і безкровно завершили “qazaq ıqtaq”. При чому, Гази III Герай переконав султана звільнити непопулярного серед буджакців беклербея Сілістри Юсуф-пашу [10, с. 101]. Проте, нестандартна політика володаря і його загравання з єзуїтами викликали опір улемів. Проти хана інтригували Мустафа-ага і Каплан Герай, а в Стамбулі у нього було багато недоброзичливців. У відповідь на це правитель почав масово звільняти кадї (османців за походженням). Тоді, в 1707 р. один з його недоброзичливців – садразам Алі-паша переконав султана детронізувати Гази III Герая і надати бєрат Дєвлету II Гєраю. Але, падишах вирішив дати інвеституру Каплану Гєраю після чого екс-хан покинув Крим і вїїхав до Карин-Абаду (де помер через 2 роки) [8, с. 307–309; 10, с. 101].

Отже, Гази III Герай був одним з найбільш екстраординарних діячів Кримського ханства на межі XVII–XVIII ст. Його внутрішня політика відповідала контексту епохи, але виявилась провальною через наявність кризових явищ в державі. Проте, ряд закладених ханом мітологом у зовнішній політиці протягом наступних десятиліть визначав геополітичний курс Бахчисараю.

Список використаних джерел:

1. Возгрин В. Е. Политические отношения Карла XII с крымскими ханами и турецким султаном в годы Северной войны. *Скандинавские чтения 2008 года*. Санкт-Петербург, 2010. С. 97–118.

2. Головин Ф. А. – Мазепе И. С., 5 июня 1705. *РГАДА* ф. 124, оп. 1, 1705 г., д. 2., л. 74–76 об.

3. Головкин Г. И. – Толстому П. А. 29 декабря 1702 года. *РГАДА* ф. 160, оп. 1, 1702 г., д. 1., 75 об.

4. О событиях в Крыму, Польше и Турции. *РГАДА* ф. 124, оп. 3, 1705, д. 1384, л. 1 об.

5. Памятники дипломатических отношений Древней Руси с державами иностранными. Памятники соотношений Московского государства с азиатскими народами: Крымом, Казанью, Ногайцами и Турцией, за время Великих Князей Иоанна III и Василия Иоанновича. Ч. I. РИО. Санкт-Петербург : Тип. Ф. Елеонского и Ко, 1884. Т. XXI. 558 с.

6. Пейссонель Ш. Записка о Малой Татарии. Днепропетровск : Герда, 2009. 80 с

7. Письма и бумаги Петра Великого (ППВ). Санкт-Петербург : государственная типография. Т. IV, 519 с.

8. Сеид Мухаммед Риза. Ас-себ-ус-сейяр фи ахбар мулюк-ит-татар. Ассєбь о-ссєйяр, или Семь планет, содержащих историю крымских ханов от Менгли-Гирей хана I-го до Менгли-Гирей хана II-го т. е.

с 871/1466 по 1150/1737 г. Казань : Типография Казанского университета, 1832. 572 с.

9. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века. СПб : Унив. Тип. в Казани, 1887. 772 с.

10. Халим Гирей Султан Розовый куст крымских ханов или история Крыма. Симферополь : Доля, 2004. 159 с.

11. Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade Ismail Asım Efendi. Tarihi Raşid ve Yezli. Cilt I-III. Istanbul : Klasik, 2013. 657 s.

12. Veinstein G. “Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au début du XVIIIe siècle” *Cahiers du monde soviétique (cité infra CMRS)*. V. X, № 3–4. Paris-La Haye, 1969. P. 414–158.